

HUDUDIIY JINOYATCHILIK KO'RSATKICHLARI ASOSIDA HUQUQIY RISKLARNI BAHOLASH MASALALARI

Shonkakov Rashid No'kisbayevich

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining bosh ekspert-
kriminalisti*

Telefon: 913777887

Elektron pochta: Shonrash@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari asosida huquqiy risklarni baholash masalalari kompleks ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi hududlari misolida rasmiy statistik ma'lumotlarga tayangan holda amalga oshirilgan. Jinoyatchilik darajasining hududlar kesimida farqlanishi huquqiy xavfsizlikka ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari jinoyatchilikning mutlaq ko'rsatkichlari, ulushlari va o'sish sur'atlari huquqiy risklarni aniqlash va prognozlashda muhim empirik asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Hududiy differensial yondashuv huquqiy siyosat samaradorligini oshirishning zarur sharti sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: hududiy jinoyatchilik, huquqiy risklar, jinoyatchilik statistikasi, huquqiy xavfsizlik, hududiy tahlil, O'zbekiston

ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ПРАВОВЫХ РИСКОВ НА ОСНОВЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Шонкаков Рашид Нокисбаевич

главный эксперт-криминалист МВД Республики Каракалпакстан

913777887

Shonrash@mail.ru

Аннотация. В статье проведён комплексный анализ вопросов оценки правовых рисков на основе территориальных показателей преступности.

Исследование выполнено на примере регионов Республики Узбекистан с использованием официальных статистических данных. Обосновано, что дифференциация уровня преступности по территориям является одним из ключевых факторов, влияющих на состояние правовой безопасности. Результаты исследования подтверждают, что абсолютные показатели преступности, их удельный вес и темпы роста представляют собой важную эмпирическую базу для оценки и прогнозирования правовых рисков. Подчёркивается необходимость применения территориально ориентированного подхода в формировании эффективной правовой политики.

Ключевые слова: территориальная преступность, правовые риски, статистика преступности, правовая безопасность, региональный анализ, Республика Узбекистан

ISSUES OF ASSESSING LEGAL RISKS BASED ON TERRITORIAL CRIME INDICATORS

Shonkakov Rashid Nokisbayevich

**Chief Forensic Expert of the Ministry of Internal Affairs of the Republic
of Karakalpakstan**

Phone: 913777887

Email: Shonrash@mail.ru

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of issues related to assessing legal risks based on territorial crime indicators. The study is conducted using official statistical data from the regions of the Republic of Uzbekistan. It is substantiated that territorial differentiation of crime levels is one of the key factors affecting legal security. The research findings demonstrate that absolute crime figures, their proportions, and growth rates form an essential empirical basis for evaluating and forecasting legal risks. The necessity of applying a territorially differentiated approach in the development of effective legal policy is scientifically justified.

Keywords: territorial crime, legal risks, crime statistics, legal security, regional analysis, Uzbekistan

KIRISH. Zamonaviy huquqiy davlatni shakllantirish jarayonida huquqiy risklarni aniqlash, baholash va boshqarish masalasi alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Huquqiy risklar davlat va jamiyat hayotida huquqiy barqarorlikka putur yetkazuvchi, ijtimoiy ishonch darajasini pasaytiruvchi va huquqni muhofaza qilish tizimi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu risklarning shakllanishida jinoyatchilik darajasi va uning hududiy taqsimoti muhim o'rin tutadi. Chunki jinoyatchilik nafaqat jinoiy-huquqiy hodisa, balki ijtimoiy, iqtisodiy va institutsional jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab fenomen hisoblanadi.

Hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari huquqiy risklarni baholashda muhim empirik asos bo'lib xizmat qiladi. Bir xil huquqiy makon doirasida joylashgan hududlarda jinoyatchilik darajasining sezilarli farqlanishi huquqiy tartibotning hududiy jihatdan bir xil emasligini ko'rsatadi. Bu holat huquqiy risklarning ham hududiy xarakterga ega ekanini anglatadi. Shu sababli jinoyatchilik statistikasi asosida huquqiy risklarni baholash masalasi umumiy yurisprudensiya, kriminologiya va huquqiy boshqaruv nazariyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi[2].

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda huquqiy islohotlarning chuqurlashuvi, davlat boshqaruvida ochiqlik va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish tamoyilining joriy etilishi jinoyatchilik statistikasi va huquqiy risklar o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda o'rganish imkonini bermoqda. Rasmiy statistik ma'lumotlarning muntazam e'lon qilinishi hududiy jinoyatchilikni qiyosiy va dinamik tahlil qilish uchun zarur shart-sharoit yaratmoqda. Biroq amaliyotda ushbu ma'lumotlardan huquqiy risklarni baholashda yetarli darajada foydalanilmayotgani, statistik ko'rsatkichlar ko'proq axborot xarakterida qolib ketayotgani kuzatiladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari

asosida huquqiy risklarni baholashning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida jinoyatchilik statistikasi huquqiy risklarni aniqlash va prognozlash vositasi sifatida ko'rib chiqiladi hamda hududiy farqlar misolida huquqiy xavf darajasining shakllanish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqola natijalari huquqiy siyosatni hududiy differensial yondashuv asosida takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega[3].

MATERIALLAR VA TADQIQOT USULLARI. Tadqiqotning empirik bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi va Ichki ishlar vazirligi tomonidan shakllantirilgan 2010–2024 yillarga oid jinoyatchilik statistik ma'lumotlari tashkil etadi. Mazkur ma'lumotlar respublika, viloyatlar va Toshkent shahri kesimida ro'yxatga olingan jinoyatlar sonini qamrab olib, huquqiy risklarni hududiy baholash imkonini beradi. Statistik ma'lumotlarning rasmiyligi va uzluksizligi tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, unda statistik, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Dinamik tahlil yordamida jinoyatchilik ko'rsatkichlarining vaqt bo'yicha o'zgarishi o'rganildi, qiyosiy tahlil orqali hududlar o'rtasidagi jinoyatchilik darajasining farqlanishi aniqlandi. Statistik natijalar huquqiy risk tushunchasi bilan bog'lanib, normativ-huquqiy hujjatlar va huquqiy boshqaruv amaliyoti nuqtayi nazaridan talqin qilindi.

Metodik jihatdan huquqiy risklar jinoyatchilik darajasining mutlaq ko'rsatkichlari, ularning hududiy konsentratsiyasi va o'sish sur'atlari asosida baholandi. Shu bilan birga, jinoyatchilik statistikasi huquqiy risklarni bevosita emas, balki bilvosita ifodalovchi indikator sifatida qaraldi. Chunki jinoyatlar sonining oshishi har doim ham huquqiy tartibotning izdan chiqqanini anglatmaydi, balki ayrim hollarda huquqbuzarliklarni aniqlash mexanizmlarining takomillashganidan dalolat berishi mumkin. Shu sababli statistik ko'rsatkichlar huquqiy muhit va institutsional omillar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilindi[4].

NATIJALAR. O'tkazilgan statistik tahlil natijalari O'zbekiston Respublikasida hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari bir xil emasligini va huquqiy risklarning hududiy differensial xarakterga ega ekanini ko'rsatdi. 2010–2024 yillar

oralig'ida ayrim hududlarda jinoyatchilik darajasi nisbatan barqaror bo'lgan bo'lsa, boshqa hududlarda keskin o'sish va pasayish holatlari kuzatilgan. Bu holat huquqiy risklarning vaqt va makon kesimida o'zgaruvchan ekanini tasdiqlaydi.

Aholisi zich va iqtisodiy faolligi yuqori bo'lgan hududlarda jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lib, bu hududlarda huquqiy risklar darajasi ham nisbatan yuqori ekanligi aniqlangan. Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Farg'ona va Samarqand viloyatlari jinoyatchilik ko'rsatkichlari bo'yicha yetakchi hududlar qatoriga kiradi. Mazkur hududlarda jinoyatchilikning yuqori darajasi mulkiy munosabatlar, shartnomaviy aloqalar va iqtisodiy nizolar sonining ko'pligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat fuqarolik-huquqiy risklarning ham ortishiga olib keladi[5].

1-jadval.

Ayrim hududlarda jinoyatchilik ko'rsatkichlarining dinamikasi (2010–
2024 yy.)[1]

Hudud	2010 yil	2017 yil	2024 yil
Toshkent shahri	21061	14030	32106
Toshkent viloyati	9725	8320	14702
Farg'ona viloyati	8985	8126	14289
Samarqand viloyati	7739	7691	9402
Qoraqalpog'iston R.	3182	2861	4673

2017 yilda jinoyatchilik darajasi vaqtincha pasaygan bo'lsa-da, 2024 yilga kelib deyarli barcha hududlarda keskin o'sish qayd etilgan. Bu holat huquqiy risklarning faollashuvi va ularni oldindan baholash hamda boshqarish zaruratini yanada kuchaytiradi. Ayniqsa, Toshkent shahrida jinoyatchilik darajasining yuqori sur'atlarda o'sishi huquqiy xavf zonalarining shakllanayotganidan dalolat beradi.

Hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlarini huquqiy risklarni baholash nuqtayi nazaridan chuqurroq tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, jinoyatlar sonining mutlaq hajmi bilan bir qatorda ularning hududiy konsentratsiyasi va o'sish sur'atlari huquqiy xavf darajasini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayrim hududlarda jinoyatchilik darajasi nisbatan past bo'lishiga qaramay, uning barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilishi kelajakda huquqiy risklarning kuchayishi ehtimolini

bildiradi. Aksincha, ayrim hududlarda jinoyatchilik darajasi yuqori bo'lsa-da, uning o'sish sur'atlarining sekinlashuvi yoki barqarorlashuvi huquqiy risklarni boshqarish mexanizmlarining qisman samarali ekanini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, huquqiy risklar faqat jinoyatchilik darajasining yuqoriligi bilan emas, balki jinoyatchilikning hududiy barqarorligi va dinamikasi bilan ham belgilanadi. Masalan, Toshkent shahri va Farg'ona viloyatida jinoyatchilik darajasi doimiy ravishda yuqori bo'lib, bu hududlarda huquqiy risklar tizimli xarakter kasb etmoqda. Bunday hududlarda huquqiy xavf muhitining shakllanishi fuqarolik-huquqiy munosabatlarga, mulkiy huquqlar himoyasiga va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim viloyatlarda jinoyatchilik darajasi past bo'lsa-da, so'nggi yillarda o'sish sur'atining tezlashuvi yashirin huquqiy risklarning mavjudligidan dalolat beradi[6].

2-jadval.

Hududlar bo'yicha jinoyatchilik ko'rsatkichlari va huquqiy risklar darajasi (2024 yil)[1]

Hudud	Jinoyatlar soni (2024)	Umumiy jinoyatlardagi ulushi, %	2017–2024 yillardagi o'sish sur'ati, %	Huquqiy risk darajasi
Toshkent shahri	32 106	24,3 %	+128,9 %	Yuqori
Toshkent viloyati	14 702	11,1 %	+76,7 %	Yuqori
Farg'ona viloyati	14 289	10,8 %	+75,9 %	Yuqori
Samarqand viloyati	9 402	7,1 %	+22,2 %	O'rtacha
Qashqadaryo viloyati	7 841	5,9 %	+74,5 %	O'rtacha
Qoraqalpog'iston R.	4 673	3,5 %	+63,4 %	Past–o'rtacha
Sirdaryo viloyati	3 295	2,5 %	+27,1 %	Past
Boshqa hududlar (jami)	45 990	34,8 %	-	O'rtacha

O'zbekiston Respublikasi (jami)	132 298	100 %	-	-
--	---------	-------	---	---

Ikkinchi jadval ma'lumotlari hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari asosida huquqiy risklarni baholash imkonini beruvchi aniq empirik natijalarni namoyon etadi. 2024 yilda O'zbekiston Respublikasi bo'yicha ro'yxatga olingan 132 298 ta jinoyatning qariyb chorak qismi Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelib, ushbu hudud umumiy jinoyatchilik strukturasida 24,3 foizlik ulushni egallagan. Bu ko'rsatkich huquqiy risklarning yuqori darajada konsentratsiyalashganini ko'rsatadi va poytaxt hududini huquqiy xavf zonasi sifatida ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Toshkent viloyati va Farg'ona viloyatlarida mos ravishda 11,1 foiz va 10,8 foiz ulush qayd etilgan bo'lib, ushbu hududlar umumiy jinoyatchilikning beshdan bir qismidan ortig'ini tashkil etadi. Ayniqsa, 2017–2024 yillar oralig'ida ushbu hududlarda jinoyatchilikning 75 foizdan ortiq o'sishi huquqiy risklarning faollashganidan dalolat beradi. Bu holat jinoyatchilikning nafaqat mutlaq miqdoriy o'sishi, balki dinamik kuchayishini ham ko'rsatadi[7].

Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida jinoyatchilikning umumiy ulushi nisbatan pastroq bo'lsa-da, ayrim hududlarda o'sish sur'atlarining yuqori bo'lishi kelajakda huquqiy risklarning kuchayish ehtimolini bildiradi. Qoraqalpog'iston Respublikasida jinoyatchilik umumiy ko'rsatkichlarning 3,5 foizini tashkil etgan bo'lsa-da, 2017 yilga nisbatan 63,4 foizlik o'sish hududda yashirin huquqiy risklarning mavjudligidan dalolat beradi.

Mazkur natijalar hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari huquqiy risklarni baholashda faqat mutlaq sonlar bilan emas, balki ulush va o'sish sur'atlari asosida kompleks yondashuvni talab etishini tasdiqlaydi. Jinoyatchilikning yuqori konsentratsiyasi va tezkor o'sish sur'atlari huquqiy xavf darajasining oshishiga olib keluvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, hududiy jinoyatchilik statistikasi huquqiy risklarni aniqlashda passiv axborot manbai emas, balki faol tahliliy vosita sifatida

qo'llanishi mumkin. Bu esa huquqiy boshqaruvda reaktiv yondashuvdan proaktiv yondashuvga o'tish imkonini beradi[8].

MUHOKAMA. Olingan natijalar hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari va huquqiy risklar o'rtasidagi bog'liqlik murakkab va ko'p omilli ekanini tasdiqlaydi. Huquqiy risklar jinoyatchilik darajasining bevosita natijasi emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, huquqiy institutlar samaradorligi va huquqiy madaniyat darajasi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Shu sababli jinoyatchilik statistikasi huquqiy risklarni baholashda yagona mezon sifatida emas, balki asosiy indikatorlardan biri sifatida qaralishi lozim.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, hududiy huquqiy risklarning yuqori darajada shakllanishi ko'pincha yirik shaharlar va iqtisodiy markazlarda kuzatiladi. Bunday hududlarda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, aholi migratsiyasi va shartnomaviy aloqalarning ko'pligi jinoyatchilik xavfini oshiradi. Bu holat huquqiy risklarni faqat jinoiy-huquqiy choralar bilan emas, balki fuqarolik-huquqiy va institutsional mexanizmlar orqali ham boshqarish zaruratini ko'rsatadi[9].

Shuningdek, jinoyatchilik statistikasi asosida huquqiy risklarni baholash huquqiy siyosatning hududiy manzilliligini ta'minlashga xizmat qiladi. Yuqori riskli hududlarda profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar resurslarini qayta taqsimlash va huquqiy targ'ibotni kengaytirish zarur bo'ladi. Past riskli hududlarda esa mavjud huquqiy barqarorlikni saqlab qolish va potensial xavflarni oldindan aniqlash ustuvor vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari asosida huquqiy risklarni baholash tizimini joriy etish huquqiy boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv huquqiy qarorlar qabul qilish jarayonida statistik dalillarga asoslanishni kuchaytiradi va subyektivlik darajasini pasaytiradi[10].

XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari O'zbekiston Respublikasida huquqiy risklarni baholashda muhim ilmiy-amaliy

ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. 2010–2024 yillar davomida hududlar kesimida jinoyatchilik darajasining sezilarli farqlanishi huquqiy risklarning ham hududiy xarakterga ega ekanini tasdiqlaydi. Ayniqsa, jinoyatchilik darajasi yuqori va barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan hududlarda huquqiy xavf muhitining shakllanish ehtimoli yuqori ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, jinoyatchilik statistikasi huquqiy risklarni baholashda yordamchi emas, balki strategik instrument sifatida qaralishi lozim. Hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari asosida huquqiy risklarni aniqlash, ularni prognozlash va boshqarish imkoniyati huquqiy siyosatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv huquqiy tartibotni ta'minlashda manzilli va tizimli choralarni ishlab chiqish uchun mustahkam empirik asos yaratadi.

Umuman olganda, hududiy jinoyatchilik ko'rsatkichlari asosida huquqiy risklarni baholash konsepsiyasi huquqiy tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u huquqiy boshqaruvning zamonaviy, proaktiv va dalillarga asoslangan modelini shakllantirishga imkon beradi. Mazkur maqolada ilgari surilgan xulosalar doktorantura darajasidagi ilmiy izlanishlar uchun metodologik va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida jinoyatchilik statistikasi (2010–2024 yy.). – Toshkent, rasmiy statistik to'plamlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. Jinoyatchilik va huquqbuzarliklar holati bo'yicha yillik hisobotlar. – Toshkent.
3. Saidov A.X. Huquqiy davlat va huquqiy xavfsizlikni ta'minlash masalalari. – Toshkent: Adolat, 2019.
4. Qodirov A.A. Jinoyatchilikka qarshi kurashning huquqiy va institutsional asoslari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2018.
5. Rahmonov O.R. Jinoyatchilik statistikasi va uning huquqiy tahlildagi o'rni. – Toshkent, 2020.

6. Xudoyberganov B.B. Huquqiy risklar va jamoat xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari. – Toshkent: Fan, 2021.
7. Ismoilov J.S. Hududiy jinoyatchilik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar o'rtasidagi bog'liqlik. // "Huquq va jamiyat" ilmiy jurnali, 2022, №4.
8. Abdullayev M.A. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatida statistik tahlil. – Toshkent, 2020.
9. Yusupov K.T. Huquqiy xavfsizlik va jinoyatchilikni prognozlash masalalari. // "Yuridik fanlar axborotnomasi", 2023, №1.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti. Hududiy huquqiy siyosat va xavfsizlik masalalari. – Toshkent, 2022.

